

УДК 338.48(477)

Ткачук А.І.
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

Миронов В.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ВІД ДАВНІХ ЧАСІВ ДО ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

DEVELOPMENT AND DEVELOPMENT OF TOURISM IN UKRAINE FROM THE PRESENT TIME TO THE BUILDING OF INDEPENDENCE

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено основні підходи до періодизації становлення туризму і туристичної галузі в Україні. Зародження туристичної діяльності відбулося задовго до нашої ери. Розглянуто основні етапи розвитку туристичної галузі від найдавніших часів до 1991 р. Здійснено аналіз правового складника діяльності туристичних підприємств у радянський період. Кожен з етапів становлення туризму мав свої специфічні риси, пов'язані із суспільно-політичним розвитком України.

Ключові слова: туристична діяльність, становлення туризму, розвиток туризму, міжнародний туризм, правове регулювання.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы основные подходы к периодизации становления туризма и туристической отрасли в Украине. Зарождение туристической деятельности произошло задолго до нашей эры. Рассмотрены основные этапы развития туристической отрасли с древнейших времен до 1991 г. Осуществлен анализ правовой составляющей деятельности туристических предприятий в советский период. Каждый из этапов становления туризма имел свои специфические черты, связанные с общественно-политическим развитием Украины.

Ключевые слова: туристическая деятельность, становление туризма, развитие туризма, международный туризм, правовое регулирование.

ANNOTATION

The article investigates the main approaches to the periodization of the formation of tourism and tourism industry in Ukraine. The origin of tourism activity took place long before our era. The publication examines the main stages of the tourism industry from the ancient times to 1991. An analysis is also carried out the legal component of the activity of tourist enterprises in the Soviet period. Each of the stages of the formation of tourism had its own specific features related to the socio-political development of Ukraine.

Keywords: tourism activity, tourism formation, tourism development, international tourism, legal regulation.

Постановка проблеми. Витоки туризму на території сучасних українських земель мають давню історію. Разом із тим не існує однастайності серед науковців щодо того, коли з'явилися основні тенденції, характерні для поняття «туризм». Частина авторів вважає, що явище туризму має витоки ще задовго до нашої ери. Інші пов'язують туризм лише із сучасним етапом, коли туризм стає масовим, доступним широким верствам населення [1, с. 4]. На нашу думку, зародження і становлення туризму як

явища в сучасному розумінні пройшло тривалий шлях, тому й розгляд має відбуватися від самих його витоків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різними є й підходи щодо періодизації становлення і розвитку туризму. Л.П. Воронкова та В.Б. Сапрунова, з огляду на техніко-економічні та соціальні чинники, цільові функції туризму, виділили чотири етапи розвитку туризму: 1) до XIX ст. – передісторія туризму; 2) XIX–XX ст. елітарний туризм, зародження спеціалізованих підприємств із виробництва туристичних послуг; 3) від початку XX ст. до кінця Другої світової війни – становлення соціального туризму; 4) після Другої світової війни – сучасний етап – масовий туризм, формування туристичної індустрії як міжгалузевого комплексу з виробництва товарів і послуг для туризму. Дослідники пропонують різні підходи до вирішення цього питання. Так, В. Квартальнов виділяє п'ять етапів: 1) до 1890 р.; 2) 1890–1927 рр.; 3) 1927–1969 рр.; 4) 1969–1990 рр.; 5) з 1990 дотепер. Т.І. Ткаченко, О.М. Костіна, В.І. Рачко також запропонували п'ять етапів: 1) ранній – до 1850 р.; 2) початковий – 1850–1914 рр.; 3) зростання – 1914–1939 рр.; 4) масового зростання і формування туристичної індустрії 1945–1992 рр.; 5) перехід до сталого розвитку (сучасний) 1992 р. Е.В. Щепанський виділяє: 1) до 1890 р.; 2) 1890–1917 рр.; 3) 1918–1939 рр.; 4) 1945–1969 рр.; 5) 1970–1990 рр.; 6) з 1990 дотепер [2, с. 272].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи різні позиції щодо етапів розвитку туризму в Україні, доцільно виділити такі: 1) від давніх часів до кінця XIX ст. – етап зародження і становлення; 2) від кінця XIX ст. до початку 1920-х років – етап розвитку туризму елітарних та освічених суспільних груп; 3) від початку 1920-х років до 1991 рр. – радянський етап; 4) від 1991 рр. дотепер.

Зародження діяльності, яку визначають як таку, що передувала туризму в сучасному розумінні, на території українських земель

пов'язують із першим тисячоліттям до нашої ери, коли давні греки освоювали північнопричорноморські простори. Відвідування інших, «чужих», земель відбувалося з потреби отримання даних для встановлення зв'язків, подальшої торговельної діяльності, пошуку ринків збуту, джерел сировини, з релігійними цілями, для встановлення міждинастійних та культурних зв'язків тощо. Фактично до XIX ст. розвиток туристичної діяльності був безпосередньо пов'язаний із завданнями економічного, дипломатичного характеру, професійною діяльністю, потребами утилітарного характеру.

Мета статті полягає у дослідженні основних етапів становлення і розвитку туризму в Україні від давніх часів до здобуття незалежності, а також правового складника діяльності туристичних підприємств у радянський період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поява та подальша розбудова античних міст-держав Північного Причорномор'я спонукала розвиток явища, яке називають мандрівництвом. Із цього часу можна говорити про появу перших осмислених подорожей, що проходили територією сучасної України [1, с. 4]. Новостворені міста-держави у Північному Причорномор'ї відвідували мешканці полісів Греції. Геродот, Страбон, Арріан, Гіппократ, Полібій, Клавдій Птолемей, Публій Корнелій Тацит та інші автори лишили цікаві й важливі описи територій, природи, народів тощо [1]. Особливого значення надавали описам степу України, річкам, знання щодо яких мали прикладне значення.

Зв'язки з іноземними країнами, такими як Візантія, Польща, Угорщина, Франція, Німеччина, скандинавські країни, значно посилюються з утворенням держави Русь. Відвідування руських земель здійснювали переважно представники правлячих династій, духівництва, торговці, що було пов'язано із їх діяльністю. Зокрема, це існування торговельних шляхів, найважливішими з яких були шлях «з варяг у греки», що з'єднував Чорне та Балтійське моря, і Балтійсько-Каспійський торговий шлях. Із прийняттям у 988 р. християнства на Русі активно почало розвиватися паломництво всередині держави, а також до Палестини, Константинополя, Греції на гору Афон [1, с. 33]. Зовнішнє паломництво не отримало масового характеру, бо потребувало значних коштів, натомість внутрішнє, навпаки, досягло значних обсягів. Наприкінці XII ст. навіть проводилися заходи щодо обмеження кількості мандрівників. У середині XII ст. на Русі з'являються «каліки-перехожі» – люди, які здійснювали мандрівки протягом усього свого життя, направляючись від однієї християнської святині до іншої [1, с. 34].

У літописах, подорожніх записках іноземних дипломатів, купців, мандрівників, які в різний час подорожували територією сучасної України, простежується інтерес до її території, кліматичних умов, побуту, культурних

пам'яток тощо. Чимало цінної інформації щодо географічних, побутових, економічних особливостей країни в найрізноманітніших галузях краєзнавства містяться у цих творах.

Арабські автори Ібн-Хордадбег, Аль-Масуді, Ахмед Ібн-Фадлан, Ібн-Хаукаль наводили описи географічних подробиць, торговельних шляхів, особливості побуту. Інформацію вони отримували від купців, що їздили у торговельних справах до Києва та інших міст Русі. Відомості здебільшого уривчасті, однобічні й стосуються переважно тих сторін життя та звичаїв, які здавалися авторам найбільш дивними. У «Книзі добрих скарбів» X ст. Ібн-Даст уперше згадує про таку рису русичів, як гостинність: «Гостей шанують і добре поводяться з чужинцями, що шукають у них оборони; і з усіма, хто в них часто буває, не дозволяють нікому зі своїх кривдити й утискати таких людей».

Серед візантійських джерел VI–X ст. виділяються праці Прокопія Кесарійського, патріарха Фотія (IX ст.), імператора Костянтина Порфіродного (X ст.), який у творі «Про управління імперією» подає докладний опис подорожі русинів човнами по Дніпру, Дніпрових порогах і узбережжям Чорного моря до Царгорода (Константинополя).

У західноєвропейських джерелах дані про українські землі є поодинокими. На відміну від арабських вони більше уваги приділяли матеріальному боку життя: багатству землі, пишності княжого побуту, розміру Києва тощо [3].

Фактором, що негативно позначався на розвитку мандрівництва, були кочівники, пізніше – татарська навала (XIII ст.).

Тенденція до зростання подорожуючих з'явилася лише у XV ст., а посилилася у XVI ст. Серед перших європейських мандрівників по Україні цього періоду був Бруно з Кверфурта, Тітмар Мерзебурзький, Віллем Рубрук з Брабанту. Джованні де Плано Карпіні лишив відомості про відвідини Києва: «Кияни, довідавшись про наш приїзд, збіглися до нас усі з радістю і вітали нас... Так само приймали нас по цілій Русі, Польщі і Богемії. Данило і його брат Василько зробили для нас бенкет і проти нашої волі гостили нас у себе днів із вісім».

Саме з XV, а більше з XVI ст. про українські землі частіше починають писати різні мандрівники, що подорожували із Західної та Південної Європи на Схід. Зокрема, це були італійці, які взагалі багато мандрували світом. Деякі з них підтримували спеціальні зв'язки з Чорноморським узбережжям, де вже з XII ст. було багато генуезьких і венеціанських колоній.

Отже, історія подорожей іноземних мандрівників, відомості, зафіксовані ними, є переконливим підтвердженням прояву стабільного інтересу до України з боку багатьох держав і народів Європи та Азії, а описи цих подорожей уміщують важливі відомості про географічні, історичні особливості нашої країни в різні епохи [3].

Для розвитку туристичної сфери велике значення мав лікувальний потенціал різних регіонів українських земель. Зокрема, Моршин, Немирів, Поляна, Синяк, Любень уже у XVI ст. були відомі родовищами лікувальних вод [4]. Наприкінці XVI ст. на Заході України було побудовано примітивний лікувальний комплекс [2].

Із 1717 р. на території українських земель, що входили до складу Російської імперії, почалися перші державні заходи щодо розвідки мінеральних джерел та їх експлуатації з лікувальними цілями. У другій половині XVIII ст. в Україні почався розвиток курортів. Здійснювалося будівництво водолікарень, готелів, будинків для приїжджих, відбувалася комерціалізація курортної справи, тривали дослідження й пошуки нових родовищ [4]. На початку XIX ст. було офіційно відкрито такі курорти, як Немирів (1814 р.), Трускавець (1827 р.), Одеські грязьові курорти (1830 р.), Саки (1828 р.), Слов'янськ (1828 р.), Приморський (1846 р.) та ін. [4].

Діяльність культурно-просвітницьких об'єднань «Громада», «Кружок етнографічно-статистичний», товариство «Просвіта», Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка та ін. мала велике значення для розвитку освіти, збору науково-географічної, краєзнавчої, етнографічної інформації, що, своєю чергою, позитивно впливало на розвиток туристичної сфери [2]. У 1883 р. І.Я. Франко організував «Кружок етнографічно-статистичний для студіювання життя і світогляду народу», згодом – «Кружок для устроювання мандрівок по нашій краю». Результатом його постійних мандрівок стали численні публікації фольклорних та етнографічних матеріалів [3].

У контексті організаційного оформлення туризму необхідно зазначити про створення перших туристичних бюро в 1896 р. в Ялті, Львові, Чернівцях, Перемишлі; професійних товариств фахівців курортної справи; освоєння рекреаційно-туристичних об'єктів Яремче, Ворохти, Криворівні та ін.; подальший розвиток лижного туризму. Діяльність цих різноманітних товариств та організацій була різноплановою. Наприклад, Одеське бальнеологічне товариство 1867 р. займалося розроблення методики використання лікувальних факторів [4].

У 1895 р. було створене Російське товариство туристів, яке мало свої відділення у Києві, Полтаві, Харкові, Одесі, Кам'янець-Подільському та інших містах [2]. Ця організація відіграла важливу роль у розвитку туризму.

Курорти Галичини, Наддніпрянської України, Криму знаходилися як у приватному, так і в державному підпорядкуванні. Окремо необхідно підкреслити, що поступово починається юридичне оформлення діяльності у цій сфері. У другій половині XIX ст. розроблений проект закону «Про санітарну і гірську охорону лікувальних місцевостей», а також прийнятий закон про охорону курортів [4].

Особливу роль у розвитку економіки у цілому та туристичної сфери зокрема відіграв промисловий переворот, який супроводжувався модернізацією економіки і побудовою мережі залізничного транспорту. Наприкінці XIX ст. швидкими темпами збільшується й кількість ресторанів, готелів. Щоправда, вони були орієнтовані на підприємців. Формується також і туристичний ринок, у якому виділяються два сегменти: елітарний туризм та рекреаційно-екскурсійний туризм інтелігенції. Не можна говорити про масовий характер туризму в цей час. Тоді туристична діяльність нерідко перепліталася з громадсько-суспільною діяльністю.

Після встановлення радянської влади в Україні необхідно відзначити декілька основних тенденцій, характерних для туристичної сфери: одержавлення туристичних закладів; домінування ідеологічного складника над господарським.

У контексті ідеологічної роботи з населенням особлива увага приділялася екскурсійній справі. Однією з перших організацій, що займалася туризмом та екскурсіями, став створений у 1917 р. позашкільний відділ Народного комісаріату просвіти (Наркомпрос), у 1918 р. створене Бюро шкільних екскурсій Наркомпросу [5], у 1926 р. – акціонерне товариство «Укртурс». Також діяло ще декілька акціонерних туристично-екскурсійних організацій: Українське міжпайове екскурсійне відділення РТТ, відділення акціонерного товариства «Радянський турист» («Сов тур»). Зокрема, відділення товариства «Радянський турист», створене у 1928 р., почало реалізовувати ідеї планового туризму [3]. У 1929 р. всі ці організації були включені до складу новоствореного Товариства пролетарського туризму (ТПТ) РФСР. У березні 1930 р. товариство стає всесоюзним й отримує назву «Всесоюзне добровільне товариство пролетарського туризму та екскурсій». Всесоюзному товариству передавалися державні туристичні організації, які існували в державі, доручалася вся туристично-екскурсійна діяльність. Це була цілком самостійна громадська організація, не підпорядкована жодному наркомату або іншій установі. Цим туризм визначався як серйозна частина всього культурного життя країни. У 1936 р. товариство було ліквідоване, майно передане Всесоюзній центральній раді професійних спілок, при якій створювалося Туристсько-екскурсійне управління. В Україні ці функції були розподілені між Укрпрофрадою, яка створила Українське республіканське туристсько-екскурсійне управління та Український республіканський комітет у справах фізичної культури та спорту [2].

У 1919 р. були націоналізовані курорти, законодавчо цей процес був юридично закріплений Декретом «Про лікувальні місцевості загальнодержавного значення». Надалі у Декреті «Про використання Криму для лікування трудящих» була сформульована ідея створення мережі оздо-

ровчих закладів та її подальшого розширення: у 1921 р. – 5 тис. місць, у 1922 р. – 25 тис. місць. У 1925 р. в колишньому Царському палаці у Лівадії відкрився санаторій для селян, а в Гурзуфі – Всесоюзний санаторний піонерський табір «Артек» [5]. У 1920-х роках почали функціонувати перші будинки відпочинку – спочатку у Донецькому, а згодом в інших регіонах України. Були відкриті санаторії в Миргороді (1917 р.), Слов'янську (1922 р.), курорти Лермонтовський (1925 р.), Ворзель (1932 р.), Березовські мінеральні води (1926 р.) та ін. [4].

В умовах нової економічної політики спостерігався певний відхід від державних форм управління туристично-екскурсійною діяльністю. Влітку 1923 р. відновило роботу РТТ, відкрилися приватні туристичні контори та бюро, проте з кінця 1920-х років ситуація змінилася і державні органи посилили свій вплив на цю сферу [2].

Найважливішими санаторно-курортними районами України у 1930-х років уважалися Крим (168 закладів на 27,5 тис. місць) і Одеса (50 санаторно-рекреаційних закладів, в яких щорічно оздоровлювалося до 150 тис. осіб) [4].

У Радянському Союзі, крім внутрішнього туризму, наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років розвивається міжнародний туризм. Розвиток іноземного туризму потребував упорядкування прийому туристів з-за кордону. У 1929 р. при Наркоматі зовнішньої та внутрішньої торгівлі було створене Державне акціонерне товариство з іноземного туризму в СРСР, у 1933 р. внаслідок злиття із Всесоюзним акціонерним товариством «Готель» було перейменовано у ВАТ «Інтурист». Цій організації призначено було розвивати два напрями: перший – зовнішній, пов'язаний із продажем на іноземних ринках турів до Радянського Союзу, а другий – внутрішній – із необхідністю організації прийому іноземців у Радянському Союзі (розміщення, організація екскурсій, перевезення тощо). Таким чином, «Інтурист» отримав монопольне право на обслуговування всіх іноземних громадян незалежно від того, з якою метою вони прибували до СРСР. Із 1934 р. почалася співпраця з такими найбільшими світовими компаніями, як American Express Co (США) і Thomas Cook & Son (Великобританія). Отже, за 10 років існування «Інтуриста» Радянський Союз відвідало понад один мільйон іноземних туристів. Однак міжнародний туризм у 1930-ті роки розвивався переважно як в'їзний і перебував під жорстким контролем радянської влади.

У 1930-х роках найбільшими туристичними центрами того часу стали Київ, Одеса, Крим, Чернігів, Кам'янець-Подільський, Харків, Запоріжжя. Почали функціонувати туристичні круїзи по Дніпру і Чорному морю [4].

Дещо іншою була ситуація у західноукраїнських землях. На українських територіях, що входили до складу Польщі, Чехословаччини

та Румунії, туризм лишався справою передової громадськості, створювалися регіональні краєзнавчі осередки, що значно поштовпувало туристсько-екскурсійний рух (наприклад, 1921 р. «Кружок любителів Львова»). До середини 1920-х років туризм мав більш розважальний і спортивний характер. У 1924 р. у Львові засноване краєзнавчо-туристське товариство «Плай», організатори готували маршрути, плани туристсько-екскурсійної діяльності, проводили екскурсії. Також зусиллями товариства «Плай» готувався часопис «Туристики і краєзнавства», пізніше – «Наша Батьківщина». Із часом «Плай» поширив свою діяльність на всі визначні місцевості Галичини. Засновано відділи товариства у Перемишлі та Стрию [3].

Впродовж 1928–1930 рр. туристичні мандрівки Гуцульщиною та Бойківщиною організовував львівський «Луг». У 1929 р. відбулися автомобільні екскурсії по Тернопільщині. Серед туристських заходів, організованих товариством «Плай», необхідно відзначити рейд велосипедистів за маршрутом Львів – Лемківщина (Львів – Сянок – Татри – Львів), який відбувся влітку 1931 р.

У західноукраїнських землях були й інші туристські організації. Зокрема, це товариство «Чорногора», створене ще в 1910 р. На період Першої світової війни воно припинило свою діяльність у зв'язку з Першою світовою війною, а з 1920-х років відродилося, поширилося й набуло більш організованих форм. Проводилися конференції, розважальні заходи, туристські мандрівки, заняття з молоддю, була своя бібліотека тощо. Здійснювалася також видавнича діяльність, зокрема часопис «Туристика і краєзнавство», з 1937 р. – журнал «Наша Батьківщина», який був присвячений питанням краєзнавства і туризму [4]. Товариство «Чорногора» співпрацювало з українським туристсько-краєзнавчим товариством «Плай», будувало туристські притулки та домівки, зокрема на полонині Плісце, біля гір Грофи, Довбушанки, Сивулі та на перевалах «Рижі» й «Столи», встановлювало дороговкази та маркувало синіми й жовтими кольорами маршрути з Осмолоди через Горгани до Татарова.

Особливою популярністю у цей час користувався гірськолижний туризм. У 1930-х роках створений Карпатський лещетарський клуб, функціями якого була організація, забезпечення, надання відповідної допомоги гірськолижникам [4].

Напад фашистської Німеччини на Польщу, початок Другої світової війни і подальший розвиток подій призвели до припинення діяльності краєзнавчо-туристських товариств на західноукраїнських землях [3].

У період Другої світової війни у цілому туристичне господарство зазнало великих утрат, більшість туристичних баз, курорти і санаторії було частково або повністю знищено, пограбовано, особливо у Східній Україні.

Курорти Західної України постраждали менше, більшість із них продовжувала функціонувати [4]. Спостерігалось загальне зниження потягу населення до традиційних занять, властивих мирному часу, у тому числі й до туризму.

У повоєнний період усі матеріальні й духовні ресурси були мобілізовані на відновлення нормальної життєдіяльності суспільства. Ще до початку 1950-х років фактично було завершено відбудову курортів України [4]. Починаючи з 1950-х років з'являються ознаки поживлення туристичного руху, зростає матеріальна база вітчизняного туризму [2, с. 272]. Після включення Закарпаття до складу України почалося широкомасштабне будівництво нових курортів у регіоні. Були збудовані такі курорти, як Карпати – 1948 р., Верховина – 1958 р., Гірська Тиса – 1958 р. та ін. У цей же час було відкрито Ужгородський філіал Одеського науково-дослідного інституту курортології (1965 р.). Так, якщо у 1951 р. на туристичних базах України побувало 13 811 туристів і понад 58 тис. осіб взяли участь в екскурсіях, то в 1959 р. число туристів зросло до 49 тис. осіб, а екскурсантів – 418 тис. осіб. За цей же час кількість туристичних та екскурсійних баз зросла з 9 до 18 [2, с. 272]. Відкрився Ужгородський філіал Одеського науково-дослідного інституту курортології (1965 р.). Отже, у 1950-х роках розпочинається поступальний розвиток туризму в Україні, і простежується тенденція переростання туристичного руху в масовий.

Іншою була ситуація у Радянській Україні з міжнародним туризмом, який був розвинутий слабко [6]. Це пояснюється різними причинами. Зважаючи на значні бюрократичні перешкоди, лише невелика частина громадян України могла відвідувати зарубіжні країни, відсоток відносно багатих людей був невеликим, окрім того, існувала значна кількість населення, віднесена до категорії «невиїзних». Багато міст і територій в Україні були заборонені для в'їзду іноземних туристів [4]. Також не можна не згадати, що в повоєнні роки цей процес значно гальмувала так звана «залізна завіса» [2, с. 272].

Для розвитку міжнародного туризму в СРСР із боку держави здійснювалися деякі заходи. У період хрущовської «відлиги» (1953–1964 рр.) поживалися зовнішньоторговельні зв'язки, обслуговуванням яких продовжувало займатися всесоюзне акціонерне товариство «Інтурист». Повноваженням «Інтуристу» у цей період було членство в різних національних та міжнародних організаціях, комісіях тощо. Основними центрами міжнародного туризму були Київ, Одеса, Львів, Південний берег Криму та деякі інші міста.

Розвиток міжнародних зв'язків, особливо з країнами «соціалістичного» блоку, сприяв появі організацій, що мали право відправляти туристів у зарубіжні поїздки. З 1958 р. у Радянському Союзі питаннями міжнародного молодіжного обміну почало займатися Бюро міжна-

родного молодіжного туризму «Супутник». Так поступово у країні склалася система трьох монополістичних туристичних структур: ВАТ «Інтурист», ТЕУ (з 1962 р. – Центральна рада з туризму) ВЦРПС, Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» ЦК ВЛКСМ. Усі вони із середини 1950-х років почали активно займатися як міжнародним, так і внутрішнім туризмом. Однак «Інтурист» зберігав провідну роль в обслуговуванні іноземних туристів як за обсягом роботи, так і за розмаїтістю послуг. В Україні до початку 1970-х років також склалася цілісна система підприємств «Інтуриста». До її складу входило сім відділень ВАТ «Інтурист» у Києві, Харкові, Львові, Одесі, Ялті, Ужгороді, Запоріжжі та 14 агентств.

Для посилення централізованого управління туризмом у 1964 р. «Інтурист» виокремили з Міністерства зовнішньої торгівлі, а також був створений державний орган керівництва іноземним туризмом у СРСР – Управління з іноземного туризму при Раді Міністрів СРСР. «Інтурист» став найважливішою частиною цього управління [2].

У 1960-х – першій половині 1980-х років рекреаційно-туристичне обслуговування стає в Україні масовим: значно зросла кількість баз відпочинку, туристичних закладів, оздоровчих таборів для дітей, розширилася географія подорожей та екскурсій. Постала потреба у створенні міцної матеріально-технічної бази туризму. З 1970 по 1980 р. туристична мережа збільшилася вдвічі, а середньорічний темп приросту – до 2 тис. місць. Загальна місткість туристичних підприємств в Україні у 1983 р. становила 62,9 тис. місць. Спостерігалася стійка тенденція використання орендної бази для проживання туристів і рекреантів. У 1980 р. орендний фонд становив 43,6%. У 1960–1980-х роках у структурі туристичних послуг роботу було акцентовано на екскурсійному обслуговуванні, організації планових маршрутів. Так, у 1985 р. участь в екскурсіях брали 43,5 млн. осіб, а тематика екскурсій перевищувала 4,2 тис. найменувань. Туристично-рекреаційні організації України надали послуги 6 млн. туристів [4].

У цілому в 1960–1980-х роках у структурі туристичних послуг акцент робився на екскурсійне обслуговування та організацію планових маршрутів [6]. Постанова «Про заходи подальшого розвитку туризму та екскурсій у країні», прийнята у травні 1969 р., була спрямована на вдосконалення організації і управління туризмом у країні. Вперше були актуалізовані завдання планомірного розвитку матеріально-технічної бази і перетворення туризму на велику галузь народного господарства країни. Цією Постановою була схвалена програма розвитку туризму, розроблена профспілками, і практика залучення до туристсько-екскурсійного обслуговування всього населення. У серпні 1969 р. затверджене нове Положення про Центральну, республіканські, крайові, обласні та

міські (районі) ради по туризму та екскурсіях. Ці постанови підбивали підсумки розвитку туристичної діяльності за даний період і показували плани подальшого розвитку туристичної галузі в країні. У цілому вказані постанови відіграли позитивну роль у розвитку туризму та екскурсій в Україні, оскільки після їх прийняття виділялися певні кошти, фонди, матеріали, транспорт, устаткування для створення індустрії туристично-екскурсійного обслуговування населення [2].

У колишньому СРСР державну політику в галузі туризму проводили Всесоюзна центральна рада професійних союзів та Головне управління з іноземного туризму при Раді Міністрів СРСР. Основні завдання туризму впливали з його оздоровчого, культурно-пізнавального значення. Туристичні організації звільнювалися державою від будь-яких податків, у тому числі й від податку на дохід. Із державних, профспілкових бюджетів, фондів підприємств спрямовувалися значні суми на розвиток матеріально-технічної бази, придбання пільгових путівок, дотації туристичним організаціям [7, с. 92].

За радянських часів питання туризму в Україні постійно регулювала ціла низка державних установ: Державний комітет СРСР з іноземного туризму, який в Україні був представлений Головним управлінням з іноземного туризму при Раді Міністрів Української РСР, Українська республіканська рада з туризму та екскурсій, що входила до складу Української ради професійних спілок, Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» ЦК ЛКСМУ, а також міністерства, що мали підвідомчі туристичні заклади – всього понад 20 міністерств, відомств і громадських організацій [3, с. 91–92].

Цей етап характеризується пріоритетом адміністративно-нормативної концепції розвитку туризму. Ця концепція забезпечувала швидкі темпи росту соціального туризму, але не змогла забезпечити зростання якості туристичного обслуговування, яке за ці роки значно відстало від світових стандартів. Спроби стимулювати розвиток туризму адміністративними заходами спричинили певні протиріччя.

Разом із тим даний етап в історії розвитку туризму за часів Радянського Союзу називають

зоряним часом туризму. Піднесення індустрії туризму в цей період пояснюється такими чинниками, як: сприятлива міжнародна ситуація, зростання купівельної спроможності населення, збільшення тривалості відпусток, удосконалення транспортних засобів та сфери туристичного обслуговування.

Та все ж у зв'язку із загальним відставанням темпів приросту місткості туристичних підприємств від темпів зростання попиту на них туристичні організації змушені були для забезпечення проживання туристів орендувати житловий фонд інших відомств, а також доводилося харчуватися у кілька змін і чекати в чергах, що призводило до порушення усієї програми обслуговування.

Істотні зміни у цей період відбулися і в транспортному обслуговуванні туристів, особливо це стосується автотранспорту, а також і в організаційно-управлінській структурі профспілкової системи туризму.

Висновки. Таким чином, досвід туристичної діяльності в даний історичний період свідчить про те, що екстенсивний характер розвитку хоча й забезпечив певні темпи зростання цієї сфери, але у цілому не задовольнив соціальних потреб суспільства, що підтверджують наявність цілої низки протиріч і проблем.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Абрамов В.В., Тонкошкур М.В. Історія туризму: підручник; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х: ХНАМГ, 2010. 294 с.
2. Щепанський Е.В. Історія становлення та розвитку туристично-рекреаційної галузі України. Університетські наукові записки. 2010. № 2(34). С. 270–276.
3. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні. К., 2002. 195 с.
4. Розвиток туристичного бізнесу регіону: навч. посіб. / За ред. І.М. Школи. Чернівці: Книги-XXI, 2007. 292 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/shkola1-2.htm.
5. Устименко Л., Афанасьєв І. Історія туризму: навч. посіб. К.: Альтер-прес, 2005. 320 с.
6. Урста А. Історія розвитку основних напрямів туризму в Україні: соціально-економічний аспект. Східноєвропейський історичний вісник. 2017. № 4. URL: <http://eehb.ddpu.drohobych.net/article/view/111478>.
7. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: навч. посіб. Чернівці: Книги-XXI, 2003. С. 92.